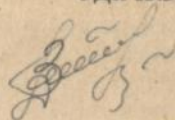

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДЕМЧЕНКО АЛЛА ВІКТОРІВНА

УДК 83.3 Ук - 1

**АНТИЧНІСТЬ У ПОЕТИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РОМАНІСТИКИ 60-80-х РОКІВ**

Спеціальність: 10. 01. 01 - українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ - 1997

00751430 (K)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Херсонському державному педагогічному інституті

Науковий керівник - академік АН вищої школи України,
доктор філологічних наук,
професор ГУМЕННИЙ Микола Хомич,
завідувач кафедри української літератури
Херсонського державного педагогічного
інституту

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор ТУРГАН Ольга Дмитрівна,
декан філологічного факультету
Запорізького державного університету

доктор філологічних наук, професор
ГАЛИЧ Олександр Андрійович,
завідувач кафедри теорії літератури
і фольклористики Рівненського
державного педагогічного інституту

Провідна установа - кафедра української літератури ХХ ст.
- Одеського державного університету
імені І.І.Мечникова

Захист відбудеться «19» листопада 1997 року о 14 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 03.01.20 «Для захисту дисертацій на
здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук» у
Дніпропетровському державному університеті
(320050 м. Дніпропетровськ, пр.Гагаріна, 72, корп. 1, аудиторія 1305).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Дніпропетровського
державного університету (м.Дніпропетровськ, вул.Козакова, 81).

Автореферат розіслано «17» листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Н.Олейник (Олійник Н. П.)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток світового літературного процесу показує, що в переломні історичні періоди, епохи соціальних змін література значно активніше звертається до культури давнього минулого. В класичних зразках митці шукають аналогії, моделі для осмислення дійсності та передбачення майбутнього. Акумуляючи в різних аспектах багатовіковий досвід людства, традиційні сюжети й образи в новій соціально-історичній і культурній дійсності спочатку ніби пристосовуються до вимог інонаціонального середовища, а потім здійснюють перехід на вищий ідейно-тематичний рівень сприйняття, моделювання і пізнання дійсності.

У контексті конструктивних процесів, що відбуваються в політичному та культурному житті України, актуальним є всебічне дослідження проблеми освоєння сучасною українською романістикою духовно-художнього світу античного культурного набуtku. Античність справила великий вплив на літературу й мистецтво, право й філософію всіх народів Європи. Для сучасної української романістики характерне пряме або опосередковане трактування запозичених античних літературних елементів, які пов'язуються з проблематикою та завданнями нової епохи, що спричинене реакцією письменників на актуальні події і процеси своєї доби.

Сьогодні відчувається очевидна необхідність подальшого дослідження поетики, особливостей розвитку української романістики 60-80-х років у теоретичному і практичному аспектах з погляду її генетичних та типологічних зв'язків з античним мистецтвом. Все це продиктовано новими потребами осмислення специфічних властивостей літературного процесу цієї доби.

Сучасними вченими (Ю.Микитенко, Г.Підлісна, О.Турган, Л.Ушкалов та ін.) певною мірою досліджені творчі контакти українських письменників ХУІІІ - першої половини ХХ ст. з античністю, описані шляхи сприйняття та освоєння античних тем, мотивів, образів і доведено їх значення для розвитку української літератури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вибраний напрямок дослідження пов'язаний з кафедральною науковою темою.

Основним **об'єктом** дослідження є сучасна українська романістика 60-80-х років (романи О.Гончара, П.Загребельного, Ю.Мушкетика, Л.Первомайського, М.Стельмаха та ін.).

Предмет дослідження - особливості репліції античних елементів сучасною українською літературою, зокрема романістикою.

Мета роботи - дослідження поетики сучасного українського роману 60-80-х років з погляду його генетичних зв'язків з античністю.

Для реалізації поставленої мети необхідно було розв'язати такі завдання :
- визначити категоріальний апарат, що співвідносний вітчизняному літературознавчому досвіду з урахуванням особливостей досліджуваного літературного явища.

ІН-ТІ ІМ. В. СТЕФАНІЩА
АН України

-дослідити роль античної спадщини в сучасному духовному житті, визначити її вплив на оригінальну творчість українських письменників;

-з'ясувати духовні й естетичні причини звернення сучасних українських прозаїків до античної спадщини;

-розглянути змістові та жанрово-стильові особливості романів 60-80-х років в аспекті античних традицій;

-з'ясувати співвіднесеність змістово-структурних особливостей конкретного твору з типологічно близькими явищами в межах жанру;

-розкрити зміст і функції «вічних образів» і символів, взятих з античної літератури, на різних рівнях художнього тексту;

-висвітлити особливості, якими позначена рецепція античних елементів у художній практиці українських письменників-романістів;

-простежити історико-літературну роль у сучасному культурному процесі такого неодномірного явища, як художня антична спадщина, її зв'язок із сучасною українською романістикою.

Наукова новизна одержаних результатів. Результати даної роботи вперше дозволили :

-системно розглянути сучасну українську романістику з погляду використання античної культурної спадщини;

-включити в сферу аналізу твори, які ще не стали предметом пильної уваги літературних критиків («Хуртовина» А.Шияна, «Біль і гнів» А.Дімарова, «Вигнання з раю» П.Загребельного, «Жорстоке милосердя» Ю.Мушкетика та ін.);

-вивчити проблему традицій і новаторства творів сучасних українських прозаїків в аспекті досліджуваної теми;

-дослідити структурно-типологічні компоненти та інтрожанрові парадигми в таких українських романах, як «Людина і зброя», «Циклон», «Собор» О.Гончара, «Лебедина згряя», «Зелені Млини» В.Земляка, «Жорстоке милосердя» Ю.Мушкегика, «Розгін» П.Загребельного;

-виділити античність (поряд з національними факторами) як важливий художньо-естетичний фактор розвитку світосприймання українських романістів сьогодення;

-показати роль античних запозичень у сучасній українській романістиці на змістовому та структурному рівнях.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження дає можливість істотно розширити існуючі уявлення про своєрідність і типологічні риси сучасної української романістики, про особливості жанрового та образного мислення провідних прозаїків. Крім того, матеріал дисертації дає змогу об'єктивно усвідомити місце української романістики в літературному процесі. Матеріали та висновки дисертації мають не тільки теоретичне, а й практичне значення, яке зумовлюється можливістю використання зроблених у ній спостережень і висновків у лекційних курсах з історії української літератури, при підготовці та проведенні спецкурсів та спецсемінів, присвячених

проблемам розвитку сучасної української романістики. Дисертаційне дослідження продовжує і доповнює загальні уявлення про закономірності духовного та історичного розвитку нації, її культурних надбань, традицій і новаторства української романістики.

Особистий внесок автора:

- визначено процеси детермінації звернення сучасних українських прозаїків до античної спадщини. Показано ставлення українських письменників до античної культури та роль антики в розвитку української літератури;

- висвітлено особливості сприйняття та засвоєння античних тем, мотивів, образів у романістиці 60-80-х років;

- охарактеризовано функції античних мотивів та образів, осмислених вітчизняними митцями, «вічних» образів та символів на різних рівнях структури художнього тексту;

- досліджено закономірності побутування античної міфології в суто національних творах, зосереджено особливу увагу на свосрідному синтезі античної та української міфології. Визначено особливості використання елементів античної міфології в українському химерному романі;

- висвітлено суттєві питання діалектики художнього використання античних категорій трагічного та героїчного в українському антивсвітньому романі 60-80-х років;

- визначено особливості, якими характеризується рецепція та творча трансформація античної культурної спадщини в художній практиці сучасних українських прозаїків.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження були покладені в основу доповідей і повідомлень, виголошених на 5 всеукраїнських конференціях (Херсон, 1993; Херсон, 1994; Херсон, 1995; Київ -Херсон, 1996; Київ-Херсон, 1997) та на Міжнародній конференції (Херсон, 1997). Принципові положення дисертації відбито в методичних рекомендаціях «Античність у поетиці української романістики 60-80-х років» (1996) та статті «Античність і культурологічна спрямованість української романістики». Робота обговорювалась і рекомендована до захисту на кафедрі української літератури Херсонського державного педагогічного інституту.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури.

Обсяг дисертації - 174 сторінки.

Список використаної літератури складає 153 джерела.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження, зазначена наукова цінність та можливості практичного застосування одержаних результатів, сформульовано положення, що виносяться на захист, а також подано відомості про апробацію дослідження.

У першому розділі - «Античність і культурологічна спрямованість української романістики» - здійснюється спроба узагальнити існуючі в українському літературознавстві думки про особливості розвитку романістики 60-80-х років.

Особливості літературного процесу визначаються не тільки змінами, що відбуваються в житті, а й тими внутрішніми законами, які властиві розвитку літератури. Одним із таких внутрішніх законів є складна взаємодія традицій і новаторства. В українській романістиці даного періоду спостерігаємо тяжіння до художніх структур, в яких сьогодніня осмислюється у зв'язках з минулим, а минуле відображається у світлі гострих проблем сучасності. З'являється цілий ряд романів, автори яких зорієнтовані на відтворення подій у широких просторово-часових координатах. Історія наявна в них як досвід, що безпосередньо перегукується з сучасністю. Відзначені риси властиві романам О.Гончара, П.Загребельного, М.Стельмаха, Ю.Мушкетика, В.Земляка, А.Дімарова та ін. Їх твори демонструють глибинну спадковість гуманістичних ідей, широкий діапазон морально-етичної проблематики, наснаженої сучасними соціальними мотивами.

✓ Складовою частиною естетичного ідеалу вітчизняної літератури є античність. Головна проблема, яка порушується українською романістикою, - це проблема людського буття, усвідомлення людиною своєї причетності до історії, визначення свого місця в історії. Ці питання хвилювали ще античну людину. До них звертаються й сучасні прозаїки, даючи нове розуміння відповідальності людини за розвиток цивілізації, ставлячи питання про існування земної цивілізації.

Український роман 60-80-х років має кілька диференціальних розгалужень, серед яких вирізняється лірико-романтичний, лірико-хімерний та конкретно-аналітичний напрямки. Останній різновид домінує у 60-ті роки. Для таких творів характерне суб'єктивне повісткування, аналітичний пафос, масштабність, епохальність поряд із психологічним вмотивуванням вчинків героїв. Названі ознаки сповна реалізуються в антивсному романі, що має довготривалі традиції у світовій літературі (Хемінгуей, Барбус, Ремарк та ін.) і розкриває «трагічний образ війни». На думку М.Бахтіна, класичний характер твориться не у формі заданості, а у формі даності. За цим принципом розглядають героїв Л.Первомайський («Дикий мед» /1963/), Г.Тютюнник («Вир» /1962/), П.Загребельний («Розгін» /1976/), А.Дімаров («Біль і гнів» /1974-1980/) та ін. Герої цих творів не сприймають долю як неминучу рокованість. Вони можуть і повинні «зробити власне життя» навіть за найскладніших умов війни. В античній естетиці цьому відповідало поняття необхідності, котра однак не сприймалась як невідворотний фатум, який прирікає до повної бездіяльності. Античний герой є активною, діючою особистістю.

Спроектувавши це положення на матеріал українського антивоєнного роману, масмо лише опосередковані докази аналогій із античними концепціями залежно від рівня аналітичного мислення сучасного читача.

Взагалі, античність як тип культури вже не сприймається українськими прозаїками 70-80-х років як ідеал або період «золотого віку» людства. Автори звертаються до історії, щоб винести з неї моральні уроки. Розповідь про минуле пов'язана у таких творах з актуальними проблемами сучасності, роздумами про долю світу, про долю людей у цьому світі. На історичному матеріалі письменники розглядають глобальні, «вічні» проблеми (людина та історія, свобода та необхідність).

Як зазначає дослідник О.Бушмін, «духовні цінності випробовуються часом. Погляд з висоти пізнішого часу відкриває у віддалених традиціях нові цінності і можливості. Їх входження у життя світу, який постійно зміщується, і нові зустрічі з ними можуть давати новий творчий результат». ¹ Заглиблюючись у духовний світ героїв минулого, письменники домагаються глибшого, масштабнішого, філософського осмислення історичної спадщини. Це допомагає художньо досконаліше й історично переконливіше зобразити вирішальні злами в історії людської цивілізації, викликати відповідні асоціації.

Конкретно-аналітична течія в романістиці 70-х років виявилась естетично ослабленою. Натомість на перший план виходять твори лірико-романтичного та лірико-химерного спрямування.

Вічна проблема «людина і світ» порушується в романах, стильова природа яких ще й на сьогодні залишається предметом дискусії. Оригінальний спосіб художнього бачення, естетичне відтворення взаємозв'язків особистості зі світом, нова картина світу, що формується недискурсивним мисленням, зміщення просторово-часових уявлень, наявні алогізми, зооморфні перетворення тощо - все це складає арсенал лірико-химерної прози.

Химерна проза в українській літературі не стоїть особію, поява і розвиток її спричинені давніми народними традиціями, народним духом і світоглядом, де поєднуються дві стихії - сміх і сльози, комічне і трагічне. Ці властивості повною мірою реалізуються у романах «Лебедина зграя», «Зелені Млини» В.Земляка, «Левине серце», «Вигнання з раю» П.Загребельного. У цих творах, поряд з елементами національної міфології, автори використовують й елементи античних міфів, але за бурлескним контрастом до викладу матеріалу. Античність тут виступає джерелом історичних і мистецьких реалій, ідейної наснаги.

У розділі визначено два шляхи, якими йде звернення сучасних українських письменників до античності. По-перше, митці послуговуються античним матеріалом для поглиблення художнього трактування образів або конфліктів. У цьому випадку використання деяких античних елементів у творі та деяких

¹Бушмін А. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры. - М., 1980. - С.15

принципів зображення часто безпосередньо не виявляють свого античного джерела. Вони вживаються для підсилення картини або образу. По-друге, письменники спеціально звертаються до будь-якого конкретного античного мотиву чи сюжету, який би відповідав центральній художній ідеї, на основі чого будується цілком своєрідний твір. Людство у творах українських романістів не існує лише в ситуації сьогоденнішого дня. Переказ, міф, античний образ тощо дозволяють авторам з величезною силою впливу осмислити людину історично.

Проблема звернення українських прозаїків до античних часів має й інші важливі аспекти. Це, зокрема, міра причетності української літератури до загальнолюдського життя, участі її митців у вирішенні його насущних питань - духовних, соціальних, морально-етичних. Маються на увазі не стільки прямі звертання письменників до світових проблем, скільки їхня здатність зосереджуватися на больових точках життя людей, підніматися до розгляду глобальних проблем.

У справжньому епосі, на думку Гегеля, оповідається «завжди про дію, вилетену в цілісність свого часу і стан нації». ¹⁾ Образно сказав про аналогічні явища в літературному процесі й І.Франко, порівнюючи «кожного чільного писателя» з деревом, «що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввісати в себе й переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань». ²⁾

Кожен талановитий письменник безпосередньо чи опосередковано робить свій неповторний внесок у стильову розробку прийомів та принципів освоєння та використання античної спадщини, розширюючи тим самим загальний художній контекст літератури сучасної епохи.

У другому розділі - «Античні мотиви та образи в українському романі 60-80-х років» - виявлені і досліджені сутність, специфіка функціонування античних образів і мотивів у творах О.Гончара, П.Загребельного, В.Земляка та ін.

Рецепція античних образів та мотивів сприяла збагаченню арсеналу образів української літератури, набувала концептуальної авторської насиченості, проєктувалася на національний ґрунт. Крім того, різноманітні проблеми загальнонародного й особистісного спрямування, переосмислюючись, вводилися в античний контекст. Зокрема, у даний період античні теми розробляються в тісному зв'язку зі злободенними проблемами буття України й українського народу.

¹⁾Гегель. Естетика: в 4-х т. - М., 1971. - Т. 3. - С.433.

²⁾Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. - К., 1976. - Т.31. - С.34.

У функціонуванні античних елементів в українському романі 60-80-х років можна виділити два рівні. В аспекті образного вживання - це загальнолюдські символи, які в тексті твору наповнюються авторськими інтерпретаціями. А в аспекті структури художнього тексту - це своєрідні мовні трафарети, які автор використовує у готовому вигляді заради яскравості і виразності мови, це так зване фразеологічне вживання.

У розділі аналізуються особливості інтерпретації античних мотивів сучасною романістикою. Мотив дотримання неписаних законів, наприклад, яскраво втілений у романі О.Гончара «Собор». Тут спостерігається аналогія з давньогрецькою трагедією Софокла «Антигона», де головна героїня твору уособлює високі канони моралі і честі, закони релігії, тобто показує, що неписані закони значно важливіші і міцніші, ніж закони державні, писані. Герої О.Гончара всупереч всім державним розпорядженням намагаються врятувати чудо давньої архітектури і національної культури - собор XVIII століття. Силове поле неписаних законів вимагає врятувати козацький собор, що уособлює духовний світ українців. У контексті подій 60-х років давній мотив виступає у формі напівалегорії, шифрується як віра письменника в перспективі національного відродження й самоусвідомлення.

Мотив вигнання творчої індивідуальності та мотив духовної депресії розроблений О.Гончаром у романі «Берег любові» на прикладі традиційної пари художніх персонажів: засланець Овідій і «списаний на берег» Андрон Ягнич. Зберігаючи первісну художню мотивованість, образ Овідія одержує у вставній новелі «Фантазія місячної ночі» нетрафаретне трактування. Письменник показує нескореність духу поета, відродження на засланні його душі для «творчості й для любові». Цей мотив імпонує авторові не лише своїм трагедійним осмисленням глибокої духовної кризи особистості, але і можливістю свідомого пошуку виходу зі скрутного становища, відмови людини від добровільної деградації мистецького потенціалу. Тим самим даний мотив дає можливість автору активізувати в сучасному контексті літератури широкий спектр історико-культурологічних асоціацій. У роботі проаналізовано також особливості використання О.Гончаром античного мотиву батьковбивства, який був започаткований давньогрецьким міфом про Едіпа. Цей мотив розроблявся у світовій літературі, починаючи з трагедій Софокла «Едіп-цар» та «Едіп в Колоні». На перший погляд, не простежуються структурні паралелі між міфом про Едіпа та романом О.Гончара «Берег любові». Однак слід придивитися до ключових понять, які єднають образ Едіпа з образом Віктора Вереміска.

У силовому полі античних міфів основну роль відіграє віра в долю, передбачення, віщування. Цей фактор виступає основою глибокого трагізму античних героїв, воля і вчинки яких підпорядковані волі богів. Натомість у романі О.Гончара фактор невідворотності, як універсалії людського буття в античні часи, відступає на другий план, що сиріччійсно довготривалою еволюцією людства. На перший план письменник висуває морально-етичний

фактор, який визначає і оцінює вчинки його персонажів. Людина сама повинна відповідати за свої дії.

У роботі приділяється увага особливостям використання О.Гончаром наскрізних образів, взятих із античної міфології та літератури. Образи Прометея («Собор») та Овідія («Берег любові», «Циклон») були поставлені в центр художньо та раціонально продуманої системи образів-символів, найхарактерніших для рецепції з античної культурної спадщини, сприйнятої українськими письменниками. Зокрема, образ Овідія у романах О.Гончара переростає у символ, виконуючи роль того еталону, за яким перевіряється невмирущість творчої сили і наснаги людства. Паралельно до цього характеру розгортається образ кураївської поетеси Інни Ягнич із роману «Берег любові». Подаючи ці зіставлення, автор вводить у канву твору вставну новелу «Фантазія місячної ночі», повністю присвячену давньоримському поетові.

Крім того, у романах О.Гончара спостерігаємо й фразеологічне використання античних образів і понять, які вживаються переважно заради яскравості і виразності мови. Такі фразеологізми мають прикрашувальний, картинний характер, виступають засобом поглиблення персонажів.

Поряд із літературознавчим аналізом у роботі приділена увага встановленню безпосередніх зв'язків античного світу з півднем сучасної України. Наприклад, використання античних вкраплень у романі О.Гончара «Тронка» сприяє відтворенню колориту Південної України, тих причорноморських степів, де в античні часи було чимало грецьких колоній.

Античні елементи виконують різноманітні функції: допомагають передати високий пафос, атмосферу цілої епохи, вразити уяву читача несподіваними зіставленнями, досягти трагедійного чи комедійного ефекту, зробити образ рельєфно-пластичним, виразнішим, викликати далекоюжні асоціації і підтексти, оживити словесно-художній лад твору. Крім того, вони виконують у творах смислотворчі і формотворчі функції, розширюючи філософсько-естетичну змістовність романів, відіграючи важливу роль у розвитку проблемно-тематичного аспекту, глибше розкриваючи характери героїв і мотивацію їхніх вчинків.

У розділі досліджуються особливості використання та пересомислення античних елементів (образів, міфів) у сучасній українській химерній прозі, аналізуються причини їх вживання та художньо-філософська наснаженість.

Слід відзначити, що в роботі не перебільшується значення антики як потужного джерела для стильового розмаїття химерних романів В.Земляка («Лебедина зграя», «Зелені Млини»), П.Загребельного («Левине серце», «Вигнання з раю»). Відзначається, що ці твори побудовані на основі народного гумору, національного уявлення про світ, про людей у ньому, про такі основні категорії, як життя і смерть.

У химерних романах В.Земляка спостерігається тенденція до «універсалізації» образів зі збереженням і посиленням водночас їх національного колориту, що передає відчуття єдності людства. Зокрема, у романі «Лебедина зграя» письменник обмежується лише частковим розкриттям образу античного мислителя Сократа або ж згадкою про нього. Цей образ не набуває будь-якого самостійного значення, а виконує службову роль. Наділений чималою емоційною силою та сталими рисами образу-символу, він підсилює громадську патетику образу сільського філософа Фабіяна, викликаючи відповідні асоціації. Отже, для автора Сократ - не тільки символічне тло, на якому яскравіше можна розглядіти Фабіяна, а й своєрідний поетичний лейтмотив, емоційний супровід, засіб створення відповідного настрою. Ця думка підтверджується результатами аналізу другої частини діалогії - «Зелені Млини», де образ Фабіяна змальований рельєфніше і більш життєво.

Різноманітні художні тропи, які містять античні імена, цитати з праць античних мислителів, вказівки на події всесвітньої історії, В.Земляк проєктує на власний художній стиль. Це і постійне порівняння українських земель із землями Карфагену, і своєрідні екскурси в давню історію, використання імен античних митців - Геродота, Платона, Гомера - з метою глибшого розкриття характерів сучасних героїв. Отже, розширення стильового колориту творів В.Земляка відбувається за рахунок античних елементів на рівні стильової мікроструктури.

У роботі доведено, що у зовсім іншій стильовій тональності використовує античні елементи П.Загребельний у романах «Левине серце» та «Вигнання з раю». На відміну від згаданих авторів, які мали антику як інструментарій у своїй творчій манері, П.Загребельний надає їй ідейно-художньої вагомості у структурі словесної поетики химерних романів.

Письменник вклучає у контекст своїх творів елементи античних міфів, але за бурлескним контрастом до викладу матеріалу. Навмисно використовуючи буденні ситуації, вживаючи просторічні слова при згадці про давньогрецькі міфи, автор досягає комедійного ефекту. Іноді використання античних міфологічних елементів здається читачеві несподіваним, недоречним або й зовсім епатажно-зухвалим (наприклад, коза Амальфея чи пастух Паріс, бугаї Демагог і Міфік). У романі «Вигнання з раю» П.Загребельний використовує окремі фрагменти давніх висловів Юлія Цезаря, Арістотеля та ін. Однак це не автентичні вислови, а комічно спотворені, навмисно перекручені. Наприклад, вдаючись до прийому стильового контрасту, який надає вислову особливої виразності, емоційності, несподіваного ефекту, письменник порівнює Жмака з Юлієм Цезарем, згадує апорії, якими користувалися античні філософи, вводить у текст поняття катарсису, започатковане Арістотелем.

Образно-стильова система химерних романів «Левине серце» та «Вигнання з раю» П.Загребельного, в яких співіснують сучасність й антична міфологія, засвідчила дві протилежні тенденції: «стилізаторську» та індивідуально-

авторську, «Стилізаторська» (назва умовна) спрямована на пародіювання та імітацію різноманітних особливостей оригіналу. Мається на увазі передусім розділ «Трохи міфології, яку можна не читати, як і наше передслово», повністю присвячений подіям, що взяті з давньогрецької міфології. Мистецька адекватність викладених автором міфологічних подій про появу перших наклепників стала можливою за умови належного ступеня індивідуально-авторського погляду на ці події та їх творчого переосмислення.

Відповідно до ідейно-художнього завдання, теми твору, поглядів та мистецького таланту, кожен письменник по-своєму осмислював і освоював культурну спадщину античності. Саме завдяки цьому спостерігається двоїстий характер трансформації античних елементів в українському романі 60-80-х років. З одного боку, це компліковане використання образів античної міфології та історії в художньому полотні сучасних творів, з іншого - літературна присутність елементів мистецької пам'ятки греко-римської давнини. В останньому випадку відзначається інтенсивність і помітна частотність творчих контактів українських прозаїків з давнім мистецьким джерелом.

Переосмислення античних мотивів, образів, цитат не вносить принципових змін у стиль названих письменників, але посилює філософське начало їх творів.

Звернення О.Гончара, В.Земляка, П.Загребельного до античної спадщини було мистецьки й філософськи плідним. Втім, простежується різний ступінь наповненості їх романів античними елементами. Якщо для О.Гончара рецепції набутків греко-римської культури стали ціннісним орієнтиром, на який рівняються герої його творів, то В.Земляк, звертаючись до античної спадщини, використовує античні елементи як суто ілюстративний матеріал, що разом з фольклорно-міфологічним началом його творчості постає органічною і природною формою мислення і світосприймання митця, його уявлень про світ і людину.

Античність увійшла в духовний світ та творчість сучасних українських прозаїків і стала невід'ємним складником їх прозових творів як у своєму прямому, конкретно-історичному та гносеологічному змісті, так і в змісті філософсько-історичному, символічному. Наприклад, використані О.Гончаром образи Прометей та Овідія або вжитий В.Земляком образ давньогрецького філософа Сократа були поставлені в центр художньо та раціонально продуманої системи образів-символів, найхарактерніших для рецепції з античної культурної спадщини.

Крім того, елементи античної літературної спадщини потрібні сучасному прозаїкові для того, щоб розширити діапазон ідейного звучання твору, розкрити образи в їх складності, подолати надмірну емпіричну конкретику певного персонажу, надати більшій узагальненості рисам характеру героїв твору, які виступають конгломератом протилежних, а іноді й внутрішньо суперечливих якостей. Кожен із згаданих нами письменників по-своєму підходить до використання античних мотивів, образів, барв тощо, вражає нас передусім

комплікацією традиційного підходу до давньої греко-римської спадщини й оригінального трактування античних запозичень, занесених на ґрунт національного твору. Таким шляхом відбувається творче сприйняття пам'яток загальнолюдської культури, зокрема античної міфології та літератури.

У третьому розділі - «Функції античності у розкритті трагічного і героїчного в українській романістиці 60-80-х років» - на прикладі романів «Дикий мед» Л.Первомайського, «Вир» Г.Тютюнника, «Людина і зброя», «Циклон», «Твоя зоря» О.Гончара, «Правда і кривда», «Дума про тебе», «Чотири броди» М.Стельмаха, «Зелені Млини» В.Земляка, «Розгін» П.Загребельного, «Жорстоке милосердя» Ю.Мушкетика, «Хуртовина» А.Шияла, «Біль і гнів» А.Дімарова розглядаються питання еволюції названих категорій у сучасних творах.

У роботі детально досліджується специфіка трагічного і героїчного, починаючи від античності (Арістотель, Платон) і до наших днів (Ю.Борев, М. Жулинський, В. Шестаков та ін.). Антична філософія не мала спеціальної теорії трагічного. Тому, розглядаючи проблему трагічного в давньогрецькому мистецтві, звертаємось до сутності трагедії як такої. Саме поняття трагічного вперше виділили античні філософи Арістотель і Платон.

Герой античної трагедії діє в руслі необхідності, яка в міфологічній свідомості давніх греків осмислюється як воля богів. Важливо зрозуміти, що античний герой, діючи згідно з волею богів, не в силах перебороти рок, але все ж таки він бореться, діє. Безперечно, давній еллін внутрішньо підкорений року, космічній долі, божественній справедливості. І мужність його в тому, що він, хоч і приречено, але до кінця виконує всі передбачення долі. Еллін не може і не повинен змінювати свою долю і знати тасмний смисл своїх вчинків. Він обов'язково повинен чесно зіграти свою роль у космічній трагедії. Проте одночасно він і особисто відповідає за космічний рок, його зав'язку і розв'язку. Античний індивід усвідомлюється і дійсно існує в моральному напруженні свого життя, своїх вчинків і в катарсисі античної трагедії, а ширше - в контексті античної поетики.

Трагічне в античному мистецтві насажене патріотичним громадянським пафосом, а трагічний образ характеризується героїчним забарвленням. Загальновідомо, що особливість античної героїки полягала в тому, що давні греки були сентиментальними і знали страх, вони не приховували свої страждання і горе. Однак, незважаючи на це, античний герой не відмовлявся від виконання свого внутрішнього обов'язку, від вільної дії, спрямованої на здійснення необхідності.

Поняття героїзму переосмислювалося в наступні епохи, наповнюючись новим гуманістичним змістом. Скажімо, уявлення про античний героїзм переосмислювалося в добу Відродження, наповнюючись демократичним і гуманістичним змістом. Важливе місце в поезії й художній практиці класицизму займала категорія героїчного. Героїчне характерне також і для

романтизму. Питання про трагічне і героїчне розглядалося Гегелем у діяхронічному плані.

Аналіз української антивоєнної романістики 60-80-х років дає можливість виявити особливості використання трагічного, різноманітні аспекти втілення героїчного. Це дозволяє простежити еволюцію трагічного і героїчного в сучасній прозі.

На особливу увагу заслуговує збагачення концепції героїчної особистості, сформованої ще в античні часи, трансформація героїчного характеру, висвітлення нових його граней, що закономірно обумовило зміну і розвиток поняття героїчного. Антивоєнний роман - найбільш вдячний матеріал для простеження взаємозв'язків естетичних категорій трагічного і героїчного. Сучасних прозаїків хвилюють такі ж проблеми, які ставили перед собою античні митці: моральна свобода і обов'язок; необхідність самопожертви на благо суспільства; героїчний вчинок, героїзм як переборення складних, часом безвихідних обставин, а часто і як переборення самого себе.

Категорії трагічного і героїчного досить суттєво трансформувалися, розширився діапазон проблем, які вони обіймають. Це, насамперед, проблеми, пов'язані з морально-психологічним началом сучасної літератури: зростаюча цінність особистості, джерела і спадкоємність героїзму окремої особи та масового героїзму. Українська антивоєнна романістика розробляє питання, пов'язані з моральним вибором людини у найважчий і найвідповідальніший момент та про його наслідки; помітне загострення уваги письменників до подвигу, тривалого в часі («Людина і зброя», «Циклон», «Твоя зоря» О.Гончара, «Розгін» П.Загребельного, «Вир» Г.Тютюнника, «Біль і гнів» А.Дімарова та ін.).

Іноді трагічний конфлікт у сучасних романах постає не як безпосереднє зіткнення героїв, а переходить у внутрішній план, розвиваючись уже у свідомості переважно одного персонажа, що призводить до того, що трагічний конфлікт у зв'язку з цим виступає у вигляді трагічної емоції («Жорстоке милосердя» Ю.Мушкетика). Трагічний конфлікт може розкриватися не через протагоніста, а через зіткнення думок і почуттів героя, проявляючись у різній мірі на різноманітних ступенях усвідомлення.

Досить часто в антивоєнних романах (твори Ю.Мушкетика, А.Шияна) конфлікт розкривається шляхом зображення внутрішнього світу героїв. Тому трагічне виступає у таких творах не як результат, а як процес, як розвиток трагічної емоції, подібно до того, як це зображується у ліриці.

Трагічна ситуація вибору вирішується залежно від конфліктних обставин, які найчастіше закінчуються трагічним фіналом, де головну роль відіграє трагічний герой, трагічний характер. Фізична загибель героя репрезентує його моральну перевагу над ворогами. Трагічна вина спокутується ціною смерті або страждань, які виступають як моральна перемога героя.

Що стосується поетики вираження трагічного в сучасному українському антивоєнному романі, то це може бути і стримана констатація загибелі героя, близька до фольклору, що створює легендарно-героїчний образ загиблого; і патетика опису боротьби з ворогом, і високий пафос зображення смерті людини, що здійснила подвиг. У цьому випадку героїчне реалізується через самопожертву особистості, яка, як і в античні часи, за своїм змістом виступає як вищий вияв моральної свободи людини. В такі моменти письменники використовують прийом ретардації, який у структурі повіствання підсилює трагізм ситуації чи епізоду, адже в зображення трагічного як процесу розвитку трагічної емоції та трагічної ситуації вноситься статичний елемент, який підкреслює нестерпність страждань героя («Хуртовина» А.Шияна).

При зображенні жахів війни українські письменники користуються прийомами античних трагиків, які не допускали того, щоб безпосередньо перед глядачами відбувалися вбивства чи інше насилля над героями. Про все це розповідав глядачам хор або хтось із акторів. Прикладом цього можуть бути трагедії Есхіла «Прометей закутий» (про муки Прометея повідомляє хор та актори), Софокла «Антігона», «Едіп-цар» (самогубство Антігони, Гемона та Еврідіки, самоосліплення Едіпа та самогубство Іокасти) тощо.

Еволюція трагічного і героїчного від часів античності й до наших днів привела до змін у змісті цих понять, конкретизувавши і наповнивши їх новим смислом, розширивши їхні функції в літературних творах. В античні часи трагедія вважалася вершиною мистецтва. І хоч античний герой внутрішньо залежав від долі, від волі богів, проте діяв свідомо і самостійно. Як для античної героїчної особистості акме - це момент героїчного вчинку, коли індивід здатний зосередити в собі все минуле і майбутнє багатьох поколінь, так і для сучасної героїчної особистості момент здійснення подвигу - це наслідок всього попереднього життя людини.

Подібно до античного уявлення про героїчне, у сучасному антивоєнному українському романі ця естетична категорія наповнюється патріотичним громадянським пафосом, а трагічний образ має героїчне забарвлення. Але з рухом літературного процесу в мистецтві з'являється таке поняття, як масовий героїзм, який концентрує в собі особливості великої кількості героїчних особистостей.

Розглядаючи поступову, але постійну еволюцію трагічного і героїчного, слід відзначити, що основна концепція цих категорій, закладена в художньому мисленні античних митців, залишилася сталою. Визначення трагедії, а значить і трагічного, викладене в «Поетиці» давньогрецького мислителя Арістотеля, на багато віків визначило не лише дослідження й аналіз літератури як виду мистецтва, а й змісту трагічного як такого.

У висновках відображені результати дослідження рецепції античності українською романістикою 60-80-х років ХХ століття.

Розглянувши основні проблеми функціональних особливостей антики в сучасній українській романістиці (60-80-ті роки), можемо зробити такі висновки:

Використання античних елементів часто стає складовою частиною художньої манери українських письменників.

Поетика античних творів, весь її образний арсенал, використаний творчо, збагачує відображення сучасних проблем більш глибокою часовою перспективою, розширює фон культурологічних метафор та асоціацій. Функціонування античної спадщини в художніх творах новітньої української літератури помітне на рівні згадок імен, ремінісценцій, використання цитат і на рівні внутрішньому, в розумінні творчого вживання мотивів, їх обробки і своєрідного вдосконалення. Кожен із сучасних письменників-романістів творчо підійшов до античної спадщини і засвоїв її, гармонійно поєднавши набутки давніх часів з власними філософсько-естетичними концепціями.

Спостерігається використання значної кількості тропів, побудованих за допомогою античних елементів. Наявність античних мотивів, образів, цитат не вносить принципових змін у стиль сучасних письменників, однак, на нашу думку, підсилює напружене, конденсоване звучання романів, підкреслює громадянське спрямування творів, посилює філософське начало літератури.

Характерною ознакою українського роману є осмислення проблематики античної культурної спадщини, що підноситься на порівняно новий рівень, породжуючи нові мистецькі якості. В результаті чого перед нами постають такі різні, на перший погляд, романи, як «Берег любові», «Людина і зброя», «Циклон», «Собор» О.Гончара, «Лебедина зграя», «Зелені Млини» В.Земляка, «Левине серце», «Вигнання з раю» П.Загребельного та ін.

Відзначасмо, що простежується різний ступінь наповненості романів античними елементами. Приміром, якщо для О.Гончара античність стала ціннісним орієнтиром, «золотим віком», на який рівняються герої його творів, то у В.Земляка античні елементи використовуються як суто ілюстративний матеріал, що разом із фольклорно-міфологічним началом його творчості сприймаються як органічна частина уявлень письменника про світ і людей у ньому. У вітчизняній романістиці античні елементи виконують такі функції:

- виступають як сукупність художніх прийомів образотворення;
- служать важливим фактором у поетиці характеротворення;
- поглиблюють ідейно-тематичну основу романістики;
- впливають на сюжетно-композиційну систему твору.

Проте ми не схильні перебільшувати роль античності у розвитку української романістики. Намагаючись дати огляд античних літературних та історичних образів, використання античних міфологічних мотивів, ми весь час пам'ятали, що античність - це лише один із аспектів кожного роману, всеохоплюючого за своєю змістовою та естетичною глибиною.

Осмислення змісту античних елементів у контексті розвитку сучасної української романистики засвідчує дух, глибину, філософську змістовність і високу художню результативність зустрічі-діалогу двох культур. Це зумовлюється головним чином двома причинами.

По-перше, практично необмеженою творчою свободою в ідейно-естетичному освєнні цього джерела, відсутністю будь-яких застережень щодо змісту і форми мистецьких інтерпретацій античних мотивів та образів.

По-друге, у світоглядній та морально-етичній свідомості митців античність залишається незаперечним зразком та авторитетом.

Посилена увага до античної культурної спадщини і відкритість щодо її творчого засвоєння свідчить про глибокий інтелектуалізм художнього мислення, а також про виняткову широту мистецьких пошуків у межах національного літературного процесу.

На тлі розвитку української літератури античність виявила справді унікальну придатність як до внутрішньої ідентифікації національних проблем, так і до зовнішньої адекватної репрезентації її елементів у системі європейської та світової ментальності. Власне, і для української літератури розробка античних сюжетів та опрацювання мотивів і образів античної літератури була однією з небагатьох можливостей входження в європейський культурний контекст.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Античність у поезії української романистики 60-80-х років : Методичні рекомендації для студентів-філологів. - Херсон, 1996. - 32с.

2. Античність і культурологічна спрямованість української романистики // Актуальні проблеми літературознавства. - Дніпропетровськ: Навчальна книга, 1996. - С. 34-57.

3. Антична категорія трагічного в контексті сучасного українського роману (на матеріалі роману Г.Тютюнника «Вир») // Актуальні проблеми розбудови національної освіти: Збірник науково-методичних праць. - Київ-Херсон: Пілотні школи, 1997. - С. 56-59.

4. Особливості використання античних мотивів та образів у романах Олеса Гончара // Гуманітарна освіта і проблеми виховання молоді: Матеріали і методичні рекомендації Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Херсон, 1995. - С. 20-22.

5. Функції антики в архітектоніці романів П.Загребельного «Левине серце» та «Вигнання з раю» // Поетика художнього тексту: Матеріали доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. - Київ-Херсон, 1996. - Вип. 1. - С. 80-82 (у співавторстві) /М.Туменний/.

6. Поетика романів В.Земляка і античність // Поетика художнього тексту: Матеріали доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. - Київ-Херсон, 1996. - Вип. 1. - С. 95-97.

7. Античні елементи та міфологічний статус Півдня України // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції, що відбулася в рамках державних заходів, приурочених Т. Г. Шевченку. - Херсон, 1997. - Ч. 2. - С. 260-264.

8. Античні ремінісценції у романах Олеса Гончара («Берег любові», «Циклон», «Собор») // Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 75-річчю від дня народження О.Т. Гончара: Тези доповідей і повідомлень. - Херсон, 1993. - С. 29-30.

Демченко А.В. Античність у поезії сучасної української романістики 60-80-х років. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 - українська література. - Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997.

Дисертацію присвячено питанням освоєння культурної спадщини Давньої Греції та Риму українською романістикою 60-80-х років. У роботі досліджуються основні шляхи рецепції античності у творах О. Гончара, Г. Тютюнника, Ю. Мушкетика, М. Стельмаха, В. Земляка та інш. Автор досліджує еволюцію категорій трагічного і героїчного від античних часів до сучасності. Дослідження визначає причини звернення письменників до «вічних» образів і символів. Методи дослідження запропоновані з урахуванням генетичних витоків і можливих перспектив.

Ключові слова: українська романістика, античність, трагічне, героїчне, «вічні» образи, символи.

Демченко А.В. Античность в поэтике современной украинской романистики 60-80-х годов. - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - украинская литература. - Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

Диссертация посвящена вопросам освоения культурного наследия Древней Греции и Рима украинской романистикой 60-80-х годов. В работе исследуются основные пути рецепции античности в произведениях О. Гончара, Г. Тютюнника, Ю. Мушкетика, М. Стельмаха, В. Земляка и др. Автор прослеживает эволюцию категорий трагического и героического от античного времени до современности. Исследование определяет причины обращения писателей к «вечным» образам и символам. Методы исследования предложены с учётом генетических истоков и возможных перспектив.

Ключевые слова: украинская романистика, античность, трагическое, героическое, «вечные» образы, символы.

Demchenko A.V. Antiquity in poetics of modern Ukrainian Novelistics of the 60-th - 80-th years.

Dissertation for the degree of Candidate of philological science by speciality 10.01.01 - the Ukrainian Literature. The Dnipropetrovsk University, 1997.

The dissertation is devoted to design the problems of mastering a cultural legacy of Ancient Greece and Rome by Ukrainian Novelisnics of the 60-th - 80-th years.

The proposed research paper is about the main ways antiquity is receipted in the works of O.Ghonchar, G.Tutunnyk, Yu.Mushketyk, M.Stelmakh, V.Zemliak and other ukrainian novelists.

The author traces evolution categories of tragic and heroic from antique period to present.

This paper determines a motive of novelist's appeal to «eternal» images and symbols.

Methods of further research, taking into account genetic roots and possible prospects, have been outlined.

Key words : Ukrainian Novelistics, antiquity, categories of tragic and heroic, «eternal» images, symbols.

м.в. ДТГ 3011. 2369-100

AB 38964

AB 38964